

Aktuálne problémy kulturologického výskumu dolnozemsých Slovákov

Boris Michalík, Katedra manažmentu kultúry a turizmu, Filozofická fakulta, Univerzita
Konštantína Filozofa v Nitre, bmichalik@ukf.sk

MICHALÍK, Boris. Current Problems of Culturology Research of Lowland Slovaks. Individual and Society, 2015, Vol. 18, No. 3.

The main goal of this contribution is to point out a few problematic spheres, where the generally accepted not quite correspond to the real situation. We emphasize that the path to the general knowledge of the culture of Slovaks living in Low Land is through the realization of research in widest context of theory in as many localities as it is possible. We present a view of the seven problematic issues, which in the context of the current research of Slovaks living in Low Land can be considered as relevant. First, there is the problem of the meaning of terms ethnic enclave and ethnic diaspora. Secondly, the consideration of degree of acculturation and the transfer of the meaning from term "language island" to term "cultural island". Thirdly, we are considering terms of ethnocultural and ethnoconfesional aspects of identity. The fourth problematic sphere is relation between local and ethnic identity. The fifth problem is the urban and rural environment and their contexts affecting acculturation in the minority sector. The sixth circuit is relation between ethnic identity and civic identity. Seventh problem is the minority policy in the European Union, its relative instability and undeniable impact on the acculturation of minorities.

Slovaks living abroad. Lowland. Acculturation. Identity. Minority communities.

Úvod

Bádanie v etnickej problematike ponúka rôzne tematické smery, lokality, časové úseky a ich variácie. Z hľadiska smerovania výskumu na Katedre manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre sú akcentované slovenské minoritné spoločenstvá na Dolnej zemi^[1] v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Chorvátsku. Výskumný priestor je značne rozľahlý, zjednocujúcimi faktormi sú vo väčšine lokalít jazyk a/alebo kultúra. Rozdielnymi sú najmä rôzne okolnosti, ktoré dlhodobo determinovali akulturáciu na konkrétnom území (štát, región, obec).

Sociokultúrne parametre (nielen) stredoeurópskeho priestoru sa neustále menia. Zmeny sú dynamické, a preto je nevyhnutné aktualizovať, revidovať a kriticky pristupovať k získaným poznatkom a zovšeobecneniam v reálnom čase. To, čo platilo pred 2. svetovou vojnou, už neplatilo v 60. rokoch a to, čo platilo v 80. rokoch 20. storočia, je v súčasnosti často prekonané. Hlavným nositeľom spoločenských a socioekonomických zmien bola meniaci sa geopolitická situácia v strednej Európe. Rakúsko-Uhorsko, ako samostatný štátny útvar, bolo po 1. svetovej vojne nahradené viacerými samostatnými štátmi. To malo za následok, že slovenskí obyvatelia sa bez vlastného pričinenia stali občanmi nových krajín, ktoré zväčša vznikli na národnom princípe. 2. svetová vojna a jej výsledky priniesli úpravu štátnych hraníc, presuny obyvateľstva (najmä Nemcov, Slovákov a Maďarov) a silnú bipolarizáciu európskych krajín. Sféry vplyvu východ - západ na dlhé roky poznačili nielen fungovanie diplomatických stykov, obchodné kontakty, ale aj život obyvateľov jednotlivých štátov. Udalosti roku 1968 znamenali zastavenie demokratizačných zmien vo vtedajšej spoločnosti a spustili početnú emigračnú vlnu západným smerom. Zmena spoločenského zriadenia vo viacerých stredoeurópskych krajinách na konci 90. rokov minulého storočia priniesla modifikáciu pohľadu na hranicu ako neprekonateľnú bariéru. Eurounionizačné integračné snahy a

úspechy zasa znamenali čiastočnú zmenu vnímania národnej a štátnej identity obyvateľov dotknutých štátov. Každé z uvedených období malo svoje horizontálne aj vertikálne špecifiká. A naopak, niektoré piliere a princípy etnokultúrnych zmien sú relatívne nemenné a stabilné.

Otázky a okolnosti života minorít sú dlhodobo predmetom záujmu rôznych sfér - politiky, štátnych orgánov aj vedeckého prostredia. Počiatkový záujem o iné kultúry sa viazal na kolonializmus a v 19. a 20. storočí v rámci národno-obrodeneckého hnutia vyústil do vzniku nových štátov, založených zväčša na etnickom princípe. Mnohoetnické a politicky homogénne útvary sa rozdelili na menšie celky. Neraz sa celé etnické jednotky stali „domácim“ obyvateľstvom (najčastejšie príslušníci štátotvorného národa) a iní „cudzincami“, teda súčasťou etnických minorít.

Ideologické zastrešenie tejto problematiky v krajinách bývalého východného bloku počas studenej vojny eliminovalo etnokultúrne vymedzovanie minorít, naopak, ich asimilácia bola postulovaným princípom a chápaná ako žiaduca a efektívna (z krajín V4 najväčšie úspechy v tomto smere zaznamenali v Poľsku a v ČR). Politicko-ekonomické zmeny koncom 20. storočia, európska integrácia a globalizačné vplyvy postavili túto problematiku do novej dimenzie. Nivelizácia a unifikácia kultúry na jednej strane urýchljuje akulturáciu, no vyvoláva i opačný efekt - vymedzovanie sa na základe jedinečných etnokultúrnych parametrov skupín obyvateľstva v inoetnickom obklúčení - etnických minorít (pričom motivácia k takémuto vymedzovaniu môže byť rôzna).

Multikulturalizmus a interkulturalizmus ponúkajú minoritám výzvy k politickej, kultúrnej a ekonomickej sebarealizácii. Etnobiznis sa stáva legitímnym pojmom, ktorý prostredníctvom štátnej alebo ešte vyššej podpory (Európska Únia, nadnárodné inštitúcie a spoločnosti, mimovládne organizácie) umožňuje minoritám nielen existovať, ale aj aktivizovať sa v politike, kultúre a ekonomike. Etnokultúrna identita minorít je efektívnym faktorom presadzovania imanentných cieľov bez ohľadu na ich axiologicko-etické hodnotenie (či ako prirodzene cenné zachovávanie a rozvíjanie kultúrnej rozdielnosti a pestrosti, alebo ako účelový nástroj realizácie ambícií časti obyvateľstva v rámci štátu).

Všeobecnou ambíciou prítomného príspevku je prezentovať viacero problematických sfér, kde všeobecne akceptované nie celkom koreluje s reálnou situáciou. Pritom zdôrazňujeme, že cesta k všeobecnému poznaniu kultúry dolnozemskej Slovákov vedie cez realizáciu terénneho výskumu najširších kontextov problematiky v čo najväčšom počte výskumných lokalít. Na druhej strane, ak by sme aj poznali či preskúmali situáciu vo všetkých slovenských minoritných komunitách, išlo by len o stav k určitému konkrétnemu časovému bodu, ku ktorému by sa viazali najrôznejšie kontexty, ktoré tento stav spôsobili. Konkrétnym cieľom príspevku je prezentovať vlastné zistenia z terénnych výskumov, ktoré upravujú, upresňujú, resp. nahrádzajú minulé a súčasné metodologické postupy, prípadne akcentujú nutnú akceptáciu najrôznejších modifikácií v priestore Dolnej zeme.

Ponúkame pohľad na sedem problematických sfér, ktoré v kontexte aktuálneho kulturologického výskumu dolnozemskej Slovákov možno považovať za relevantné.[2] Po prvé ide o problém významu pojmov etnická enkláva a etnická diaspóra. Po druhé ide o zohľadnenie miery akulturácie a posun od termínu jazykový ostrov k termínu kultúrny ostrov. Po tretie ide o etnokultúrne a etnokonfesionálne aspekty identity. Štvrtou problematickou oblasťou je vzťah lokálnej a etnickej identity. Piatym problémom je urbánne a rurálne prostredie a ich kontexty ovplyvňujúce akulturáciu v minoritnej sfére. Šiestym okruhom je etnická identita a občianska identita, ktorých manifestácia je situačná v závislosti od cieľového zreteľa. Siedmym problémom je menšinová politika v európskom priestore, jej relatívna nestabilita a nesporný vplyv na akulturáciu príslušníkov minorít.

Etnická enkláva - etnická diaspóra. Pri riešení bežných životných situácií obyvateľov Dolnej zeme z ich hľadiska vôbec nie je podstatné, či žijú v obklúčení príslušníkov iných etnokultúrnych spoločenstiev v podmienkach etnickej enklávy alebo diaspóry. Objasňovanie týchto pojmov sa ich netýka a nemajú dôvod venovať im pozornosť, hoci reálne podmienky, ktoré označujú, patria k najpodstatnejším pre zachovávanie a tvorivé rozvíjanie prejavov etnicity a pre ich vedomie etnickej príslušnosti. Pre výskumníka je presný význam odborných termínov základom vedeckej práce. V odbornej literatúre nie sú akceptované nekonkrétne určenia príslovkami (kedysi, dávno, veľa, málo), preto je nutné zreteľne vymedziť hranicu na základe iných parametrov. V tomto prípade je podstatný zreteľ funkcionálny, kedy aj počtom menšie komunity dokážu za prítomnosti organizačne a odborne zdatných elít realizovať kvalitatívne funkcie enklávneho spôsobu života. Etnická enkláva označuje takú skupinu ľudí, odlúčenú od svojho národa, ktorá je v inoetnickom prostredí schopná biologickej a kultúrnej reprodukcie. Umožňuje vytvárať etnokultúrne-homogénne manželstvá a v takomto prostredí vychovávať deti a socializovať svojich členov. Etnická diaspóra toho nie je schopná, hoci môže byť aj početnejšia ako enkláva. Niekoľkosto členné slovenské komunity v Dobanovciach[3] či chorvátskych Solánoch[4] zatienia v kultúrnej produkcii

aj niekoľkonásobne väčšie spoločenstvá v Silbaši[5] či Boľovciach[6]. Napriek tomu sa podľa tohto prístupu z väčšiny enkláv postupne stávajú diaspóry. Spôsobuje to rastúci počet zmiešaných manželstiev a následná socializácia detí v prostredí majoritnej kultúry. Metodologicko-teoretický problém etnická enkláva – etnická diaspóra súvisí s nasledujúcou diskusiou.

Jazykový ostrov – kultúrny ostrov. V odbornom jazyku kulturológov, etnológov či kultúrnych antropológov sa často stretáme s termínmi jazykový ostrov, kultúrny ostrov aj s ich ďalšími variáciami. Ak sa stotožníme s objektívnou skutočnosťou, že jazyk je súčasťou a odrazom kultúry, v prípade etnických enkláv by sme mali hovoriť o kultúrnych, presnejšie o etnokultúrnych ostrovoch. Termín jazykový/lingvistický ostrov je v súčasnosti nepresný aj z iného aspektu. Ak aj etnokultúrny ostrov stratil svoj jazyk, reálne existuje, lebo jazyk patrí k základným, nie výlučným znakom etnicity. Je len jedným z mnohých príznakov/vlastností etnickej jednotky. Etnokultúrne javy sú podstatne stabilnejšie a trvácnejšie ako výrazy, ktoré ich označujú. Ak lingvisti, niektorí s prevažujúcim interdisciplinárnym prístupom (napr. Divičanová[7]) a niektorí etnológovia (napr. Botík[8]), povyšujú jazyk na rozhodujúci a niekedy jediný indikátor miery identity, z ich aspektu je termín jazykový ostrov náležitý. Dôležité je však uvedomiť si, že zánik minoritného jazyka pod tlakom majoritného etnického spoločenstva ešte neznamená, že zároveň miznú všetky etnokultúrne charakteristiky, vrátane vedomia historického pôvodu a etnického sebauvedomenia. Slováci vo Veňarci[9], Šáre[10] či Dunaegyháze[11] už vo väčšine prípadov svoj jazyk stratili, no vedomie svojho pôvodu manifestujú prostredníctvom rôznych kultúrnych podujatí. Katolícki Slováci v chorvátskych Solanoch svoj materinský jazyk stratili už pred niekoľkými generáciami, no mnohí vedia, že na Slovensku majú príbuzných a kontaktujú sa s nimi. V rámci etnokultúrnych aktivít sa mnohí podieľajú na činnosti väčšinových spolkových organizácií a zároveň sú členmi menšinových ustanovizní. Pre bádateľa je v tomto prípade nevyhnutné poznať jazyk majority a terminologicky presne v ňom pomenovávať dopytovanú problematiku. Do budúcnosti tiež akceptovať fakt, že skúmanie spôsobu života (kultúry – tradičnej aj súčasnej) menšín nie je determinované používaním materinského jazyka.

Etnokultúrne a etnokonfesionálne aspekty identity. Etnické a konfesionálne charakteristiky označujú skupiny s diametrálne odlišnými parametrami. V podmienkach koexistencie minoritného a majoritného obyvateľstva sa v niektorých prípadoch rozlišujú a na inom mieste sú synonymné. V Nadlaku[12] alebo v Pivnici[13] (dva príklady z mnohých) je spravidla evanjelik Slovákom a evanjelický kostol je kostolom slovenským. Občan pravoslávneho vierovyznania je v Nadlaku Rumun a v Pivnici Srb. V Erdevíku[14] je srbský kostol (pravoslávny), slovenský kostol (evanjelický a. v.) a maďarský kostol (rímsko-katolícky). Etnická a konfesionálna identita sú totožné, rovnocenné a v reálnom živote často zameniteľné, resp. nahraditeľné. V Butíne[15] boli do 60. rokov minulého storočia prídavné mená slovenský/evanjelický, resp. pravoslávny/rumunský synonymné. Od 70. rokov 20. storočia sa však do Butína sťahujú katolícki Slováci z Bihoru[16] (osídľujú prázdne domy po odsunutých Nemcoch) a pôvodné pravidlo sa zmenilo. V Selenči[17] je tiež slovenský kostol evanjelický, ale aj katolícky (ide o jedinú dedinu vo Vojvodine, v ktorej žijú Slováci evanjelici aj katolíci), náboženstvo v každom prípade znamená aj etnickú odlišnosť od pravoslávnych Srbov. V maďarskom Zadunajske[18] aj v slavónskych dedinách sú spravidla Slováci katolíckmi rovnako ako Maďari a Chorváti – etnická a konfesionálna príslušnosť nie sú zameniteľné a nahraditeľné, čo okrem iných faktorov výrazne urýchlilo proces akulturácie. Rozdielna je však situácia v Solanoch, kde je slovenský kostol evanjelický, no katolícki Slováci navštevujú kostol spolu s Chorvátmi. Sami o sebe hovoria, že „my nie sme praví Slováci“, pretože nehovoríme po slovensky. Existujú aj ďalšie varianty kontextov identity. Napríklad v Bielom Blate[19] nie sú národnostná a konfesionálna príslušnosť synonymami, ba situácia je pomerne neprehľadná, lebo evanjelici boli/sú Nemci i Maďari, no Maďari, Nemci a Bulhari sú aj katolíckeho vierovyznania a všetci Slováci nie sú len evanjelici.[20]

Súvislosti etnickej a konfesionálnej identity obohacujú aj rôzne menšinové cirkvi a sekty (baptisti, svedkovia Jehovovi, nazaréni a pod.), členmi ktorých sú často aj dolnozemskej Slováci. Baptisti a nazaréni, ktorí sa označujú ako verní, nie sú na rozdiel od vojvodinských a slavónskych evanjelikov (a rímskokatolíkov napríklad v Selenči) organizovaní na etnickom princípe a bohoslužby vykonávajú aj v srbskom, resp. chorvátskom jazyku. Ich praktizovanie viery znamená, na rozdiel od iného obyvateľstva slovenskej národnosti (evanjelikov a katolíkov), mnohé obmedzenia v spoločenskom živote a v zachovávaní obyčajových tradícií v rámci rodinného aj kalendárneho obyčajového cyklu.[21] Evidujeme však u nich aj aktivity, posilňujúce vedomie slovenskej etnickej príslušnosti, s akými sa v evanjelickom a katolíckom prostredí nestretávame (spoločné krsty, narodeninové oslavy, priadky baptistickej mládeže v Pivnici alebo v Silbaši[22]). Viacmenej však ide o javy prežitie. Slovenskí svedkovia Jehovovi z Dunaegyházy nám zasa radi poskytnú kontaktné údaje na ich komunitné centrá na Slovensku, s ktorými v súčasnosti v prípade potreby komunikujú v slovenčine prostredníctvom internetu. Výskumník teda musí v prípade terénneho výskumu zohľadniť najrôznejšie historické, geografické a demografické aspekty súvisiace s etnickou a konfesionálnou identitou. Ich podcenenie či nedostatočná analýza má za následok

skreslené, neúplne a v konečnom dôsledku irelevantné zistenia. Tiež je nutné poznamenať, že konfesijná štruktúra v prostredí dolnozemskej Slovákov bola v minulosti (najmä do obdobia do 2. svetovej vojny) podstatne jednoduchšia, čo dokumentuje aj staršia literatúra.[23]

Lokálna identita a etnická identita. Vo všeobecnosti platí, že sila vedomia etnickej príslušnosti je priamo úmerná lokálnej a regionálnej identite. Obyvatelia Jelisavca[24] v Slavónii alebo Pivničania v Bácske sú hrdí na svoju dedinu, na svoju kultúru, rozprávajú sa len po slovensky, sú uvedomelí Slováci. V Šáre pod Budapešťou žijú veľkí lokálpatrioti. Sú na svoju Šáru pyšní. Zreteľne pociťujú svoju etnickú, kultúrnu aj jazykovú inakosť od obklopujúceho maďarského obyvateľstva. Nepovažujú sa však za Slovákov, ale za Šáranov. „My sme Šáraňá“ nie je len identifikáciou lokálnou, ale v tomto konkrétnom prípade aj etnickou - lokálna identita je významným etnodiferencujúcim faktorom. Spojitosť lokálnej a etnickej identity je badateľná aj v tom, že Šáraňá sú len Slováci, obyvatelia obce maďarskej národnosti sú jednoducho Maďari.[25] Obyvatelia Veňarca v maďarskom Novohrade nám pri otázke na preferenciu proveniencie manželského partnera odpovedali: „či Slovák alebo Maďar to bolo jedno, hlavne aby bol Veňarčan“. Táto výpoveď tiež poukazuje na nadradenosť lokálnej identity nad etnickou.

Ďalší príklad spojitosti lokálnej a etnickej identity je zo Solian. Slaven Jurík, potomok katolíckych Slovákov, sa pri sčítaní obyvateľstva identifikuje ako Chorvát. Pritom si uvedomuje svoj slovenský pôvod, no v dedine o ňom všetci vedia, že po slovensky nevie a je členom miestnej chorvátskej folklórnej skupiny Slavónia. Keď však príde do práce na chorvátsko-bosniacký hraničný prechod v blízkosti obce, kolegovia ho považujú za Slováka, pretože má slovenské priezvisko a pochádza z dediny, kde žije početná slovenská minorita. V rámci posudzovania korelácie lokálnej a etnickej identity je potrebné zohľadniť aj rôzne psychologické kontexty a podmienky fungovania jednotlivých rodín či častí komunít. V rámci psychologických aspektov ide napríklad o individuálne pociťovanie potreby začlenenia sa do kolektívu, typ temperamentu, typ osobnosti (extroverzia, introverzia). Ak vezmeme do úvahy situáciu v rodinách, máme na mysli zmiešané manželstvá (muž alebo žena je odlišnej národnosti, vrátane zohľadnenia národnosti každého z partnerov)[26], sociálnoekonomický status rodiny, vzdelanie členov rodiny, národnosť susedov, časť obce, v ktorej bývajú a pod.

Urbánne prostredie - rurálne prostredie. V tomto prípade nejde len o problematiku odlišností dedinského a mestského prostredia, bývania, spôsobu života, ale aj o vzájomné vzťahy. Podstatné je, kde až urbánne prostredie siaha, kde podstatne ovplyvňuje kultúrny systém. To je hranica pracovných príležitostí pre pomocníčky v domácnosti aj pre robotníkov (v minulosti aj v súčasnosti), pravidelných možností predaja na trhoch, priekupníctva, povozníctva aj kultúrnej ponuky a spoločenských aktivít. Širší výber škôl či následného zamestnania s vyšším zárobkom podstatne ovplyvňujú aj správanie príslušníkov slovenských minoritných spoločenstiev. Silbašania poukazujú na kultúrnejšiu vyspelosť a lepšiu ekonomickú prosperitu Kysáčanov[27] z jediného dôvodu: sú v blízkosti mesta majú lepšie dopravné spojenie s Novým Sadom, môžu dochádzať do práce, majú kúsok na „plác“. To isté sa týka aj Šáry pri Budapešti. Boľovskí mládenci zasa chodili na bicykloch do Belehradu za kovačickými, padinskými a hajdušickými dievkami, ktoré tam ešte do 70. rokov minulého storočia slúžili.

Vojlovica je súčasťou stopäťdesiatistisícového mesta Pančevo a leží približne 15 km východne od Belehradu. Miestne Slovenky sú na miestnych trhoch aj na trhoch v hlavnom meste známe ako vynikajúce „rezačiarke“ a „kureničiarke“ (producentky rôznych druhov cestovín a kureniec) a majú širokú stabilnú klientelu. Vojlovické deti majú možnosť učiť sa aikido, capoeiru, cudzie jazyky, akékoľvek športové disciplíny, majú na výber z množstva stredných a vysokých škôl - všetko vďaka bezprostrednej blízkosti mesta. Dostatok pracovných príležitostí v priemysle dáva dospelým Vojlovičanom aj určitú ekonomickú slobodu, ktorá sa následne prejavuje v účasti na minoritnej spolkovej činnosti alebo ďalšej socializácii (letná rekreácia pri mori je neodmysliteľnou súčasťou života mnohých vojlovických rodín, čo v rurálnom prostredí nie je bežné).

Ani jedna zo spomenutých dedín nie je urbánnym prostredím, ale je v dosahu jeho vplyvu. Mesto je dôležitým faktorom formovania kultúrnych osobitostí, ale aj faktorom determinujúcim rýchlejšiu akulturáciu. Zohľadňovanie jeho vzdialenosti, veľkosti, komunálnej vybavenosti, študijných, pracovných a kultúrno-spoločenských možností je osožné pre odhaľovanie súvisiacich špecifik v rurálnych spoločenstvách.[28]

Etnická identita a občianska identita (štátna príslušnosť). V rámci terénnych výskumov spôsobu života v prostredí dolnozemskej Slovákov sa stretávame s rôznym prístupom jednotlivcov k vnímaniu vlastnej etnicity. Jej široká akceptácia je primárnym predpokladom integrácie človeka do minoritného spoločenstva.[29] Bez ochoty zúčastňovať sa na národnostnom živote je akákoľvek snaha inštitúcií zbytočná. Tieto postoje, samozrejme, ovplyvňuje viacero faktorov. Ide napríklad o početnosť spoločenstva,

jeho možnú hierarchizáciu, znalosť minoritného jazyka, vzdelanie. Významnou je ekonomická situácia, ktorá podstatne determinuje sociálny status každého človeka. V lokalitách s vysokou nezamestnanosťou a nízkou úrovňou blahobytu sa ľudia menej zúčastňujú na menšinových aktivitách. Môže to platiť o niektorých lokalitách v rumunskom Bihore (Borumlak[30], Varzal[31], Gemelčička[32]) či v Banáte (Butín, Vuková[33]), no stále častejšie aj v Maďarsku (Čerňa[34], Veňarec, Senváclav[35]) a Srbsku (Biele Blato, Erdevík). So sociálnym postavením úzko súvisí profesijná identita. Zamestnanie je zdrojom príjmov. Ak má rodina zabezpečené základné existenčné/biologické potreby, má priestor aj na uspokojovanie potrieb sekundárnych, napríklad kultúrno-spoločenského vyžitia. Možno však uviesť aj opačný príklad – pracovné vyťaženie môže znemožňovať participáciu na kultúrno-spoločenských aktivitách v prospech minority.

K manifestácii občianskej identity dochádza denne pri návšteve úradov, lekára, školy. Súvisí so všetkými oblasťami života, s výnimkou sebarealizácie v kultúrnej a duchovnej sfére. Pivničania sú uvedomelí Slováci, pri rozhovore o priebehu MS vo futbale 2010, nám gratulovali k štvrtfinálovému úspechu, pričom ľutovali, že ich – srbská reprezentácia sa zo skupinovej fázy do ďalšieho kola neprebojovala. Štátna – občianska identita sa často stáva aj nástrojom štátnej moci pri manipulácii s minoritami. Napríklad v Maďarsku si, podľa výpovedí mnohých informátorov[36], ľahšie nájdu prácu etnickí Maďari ako Slováci, prijímacie pohovory na univerzitu môžu byť tiež ovplyvnené národnosťou uchádzača. Tu sa však dostávame k otázke menšinových práv a občianskych povinností (napr. znalosť štátneho jazyka).[37] Výskum v teréne teda vyžaduje citlivý prístup k niektorým otázkam (ktorých následná interpretácia môže byť spoločensky, politicky a v neposlednom rade najmä vedecky náročná) a v prípade, že bádateľ skúma minoritné spoločenstvo, ktorého je sám príslušníkom, nutná je aj striktná eliminácia etnocentrického prístupu pri nazeraní na menšinovú problematiku.

Menšinová politika a legislatíva - akulturácia. Kľúčové udalosti v 20. a 21. storočí v mnohom ovplyvnili usporiadanie súčasnej Európy. Ich koncentrácia je pomerne hustá, ak vezmeme do úvahy 1. a 2. svetovú vojnu, pád železnej opony, balkánsky konflikt začiatkom 90. rokov, rozdelenie Československa či proces atlantickej a európskej integrácie.[38] Menšinovú politiku v mnohom ovplyvňuje práve štátne usporiadanie, vplyv východu či západu, reciprocita, princípy Európskej únie a pod. Bolo by z našej strany neprofesionálne, keby sme prezentovali neverifikované dohady o tom, o koľko poklesol počet krajanov napr. v Maďarsku či Chorvátsku a prečo. Čísla však aj napriek tomu nehovoria za všetko. Za každým asimilovaným príslušníkom minority je iná konfigurácia akulturačných faktorov. Ak sa napríklad v Solanoch na miestnej základnej škole nevyučoval slovenský jazyk od roku 1936 až do roku 2003, nebolo to preto, že by to niekto úmyselne znemožňoval. Solančania jednoducho nemali k dispozícii kvalifikované kádre. V súčasnosti hodiny slovenčiny navštevuje viac Chorvátov ako Slovákov preto, že chcú vedieť cudzí jazyk. V 70 km vzdialenom Iloku[39] funguje slovenská škola kontinuálne už vyše 140 rokov. V Boľovciach pri Belehrade je slovenských detí dostatok, slovenčina sa však vyučuje len vo večerných hodinách inovatívnou „ambientálnou“ metódou.[40] Nie všetky slovenské deti tieto hodiny navštevujú. Niektorí rodičia nemajú o výučbu záujem, iní si myslia, že je toho na deti príliš veľa, ďalší zasa potrebujú pomocníkov v domácnosti. Menšinová legislatíva dáva minoritám určité možnosti na sebaurčenie, organizáciu, školstvo aj kultúrne aktivity. Nie všetky spoločenstvá sú však ochotné a schopné tieto možnosti využiť. Z hľadiska výskumu stavu a priebehu akulturácie je potrebné identifikovať aj tieto faktory, pričom je potrebné zohľadniť geografické, historické aj iné špecifiká.

Záver. Snažili sme sa predostrieť niekoľko problémov, s ktorými sa výskumník stretne počas práce v prostredí dolnozemsých Slovákov a ktoré je potrebné v rámci syntetizácie poznatkov zohľadniť. Venovali sme sa problému posudzovania etnických enkláv a diaspór z hľadiska početnosti minoritných spoločenstiev ako metodologickému prístupu relevantnému v minulosti. Zdôraznili sme, že súčasné výskumy vyžadujú odhalenie korelácie kvantitatívneho a kvalitatívneho (funkcionálneho) hľadiska fungovania menšinových komunit. Zmenou metodologických prístupov je tiež používanie termínov jazykový a kultúrny ostrov v praxi. Zistili sme, že jazyk už nie je determinujúcim znakom etnicity a z pôvodne jazykových ostrovov sa stávajú kultúrne ostrovy (ako nositelia ďalších znakov etnicity skúmaného minoritného spoločenstva). Ďalšou problematickou sférou sú etnokonfesionálne aspekty identity v skúmanom prostredí. Súčasný stav je značne neprehľadný, čo je spôsobené nárastom počtu zmiešaných manželstiev, príchodom nových cirkví (a cirkevných spoločností) a prirodzenou migráciou. Ak bola v minulosti etnokonfesionálna charakteristika dolnozemsých Slovákov pomerne jednoduchá a aplikovateľná takmer na celé oblasti (Vojvodina, Slavónia, Zadunajsko, Pilíš, Bihor a pod.), súčasný výskum vyžaduje posúdenie situácie v každej lokalite individuálne, vrátane zohľadnenia národnosti, konfesie, počtu a aktivít inoetnických obyvateľov. Problematickým je tiež posúdenie významu lokálnej a etnickej identity príslušníkov menšinových komunit. Potrebné je zohľadniť najrôznejšie okolnosti ich života, vrátane historického vývoja lokality, národnostného zloženia vlastnej a okolitých dedín, psychologické motívy aj rodinné špecifiká takmer každého jednotlivca. Odlišný prístup výskumníka musí

byť aplikovaný aj v prípade mestského a vidieckeho prostredia. Mestské prostredie zrýchľuje stieranie etnických rozdielov, pričom tento proces môžeme sledovať aj v prímestských lokalitách. Naopak, rurálny priestor dlhšie konzervuje tradičnú kultúru spájanú najmä s agrárnym spôsobom života. Najrôznejšie okolnosti vzťahu etnickej identity a štátnej príslušnosti významne ovplyvňujú postoje príslušníkov minorít. Odrzkadľujú politickú aj sociálno-ekonomickú situáciu v krajine a výskumník musí k ich skúmaniu pristupovať obozretne a citlivo. Drvivá väčšina slovenských obyvateľov skúmaných dedín je predovšetkým lojálna štátu, v ktorom žije. V posledných rokoch do popredia vystupuje aj otázka menšinových práv a schopnosti ich využitia minoritnými spoločenstvami. Etnobiznis sa stal legitímnym pojmom, pričom bádateľ sa musí snažiť identifikovať najrôznejšie motívy, ktoré vedú jednotlivcov k ne/participácii na menšinových aktivitách.

Žiadny z prezentovaných problémov nie je imaginárnym modelom či konštrukciou, ale konkrétnym príkladom na rozmanitosť etnokultúrnych, etnokonfesionálnych a akulturačných javov. Každý jeden z uvedených problémov je súčasťou mnohých iných súvislostí, sám o sebe môže situáciu skresľovať. Ich ignorovanie by bolo z vedeckého hľadiska naivné a v konečnom dôsledku spiatočnicke. Jedinou možnosťou štúdia etnickej problematiky je široko **kontextuálny prístup (kontextualizmus)**, pričom je potrebné zohľadňovať najmä kontexty priestorové, časové, realizačné aj mnohé iné. Používané metódy (kulturologického či etnologického) výskumu sa od tých minulých nelišia, výrazne rozdielne sú však podmienky, v ktorých sa aplikujú. Od výskumníka sa preto žiada náležitá príprava na prácu v teréne a dokonalé poznanie relevantných publikovaných prameňov nielen o skúmanej lokalite, ale o celom geopolitickom priestore Dolnej zeme.

Literatúra:

- Auerhan, J. (1921). *Čechoslováci v Jugoslavii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku*. Praha: Melantrich.
- Babiak, M. (2011). *Anabáza*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Bednárík, R. (1966). *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- Botík, J. (1973). Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. In *Slovenský národopis*, 4, 495-512.
- Botík, J. (1991). Etnicita ako základná kategória národopisej vedy. In *Slovenský národopis*, 1, 18-25.
- Botík, J. (2007). *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč.
- Botík, J. (1991). K typológii etnických jednotiek. In: *Nemzetiség - Identitás*. Debrecín, 17-20.
- Čukan, J. (2011). Modifikácie mechanizmov fungovania menšinovej kultúry. In *Etnické komunity, integrácie, identita*. Praha: FHS UK, 360-364.
- Čukan, J. (2011) Posuny v kvalite a intenzite vzťahov na etnokultúrnej hranici. In *Dynamika akulturácie na etnickej hranici*. Nitra: FF UKF, 7-14.
- Čukan, J. - Kurpaš, M. (2013) Rola osobnosti v minoritnom kultúrnom systéme. In *Evanjelická cirkev v živote dolnozemsých Slovákov : zborník materiálov z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v rámci osláv 200. výročia polozenia základného kameňa evanjelického kostola v Nadlaku, ktorú zorganizoval Evanjelický luteránsky cirkevný zbor v Nadlaku, a ktorá sa uskutočnila 19. mája 2012 v Nadlaku*. Nadlak: Evanjelický luteránsky cirkevný zbor, 13-17.
- Divičanová, A. (1999). *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku*. Békešská Čaba - Budapešť: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku.
- Divičanová, A. - Krupa, O. (1999). *Slováci v Maďarsku*. Budapešť: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku.
- Kmeť, M. (2012). *Krátne dejiny dolnozemsých Slovákov 1*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Lenovský, L. (2006). Etnicita a iné faktory spoločenského života v Jášči. In *Kultúra, jazyk a história*

Slovákov v Maďarsku : materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 325-334.

Lenovský, L. (2010). Hranica ako kultúrotrvorný fenomén. In *Kontexty kultúry a turizmu*, 2 (1), 27-33.

Lenovský, L. (2011). Vedomie príslušnosti a kolektívna pamäť Šáranov. In *Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šáre*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 184-195.

Lenovský, L. (2011). Vedomie príslušnosti, kolektívna pamäť a etnografické črty. In *Bolovce : kultúrne tradície Slovákov v Srieme*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 79-116.

Lenovský, L. - Homišinová, M. (2011). Názory slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku na etnokultúrny rozvoj etnických minorít. In *Človek a spoločnosť : Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, 14 (3), 37-45, dostupné na internete:

<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=9MLCMEE4ULCWNPI5Q9IWSV FAR>

Sirácky, J. a i. (1980). *Slováci vo svete 1*. Martin: Matica slovenská.

Svetoň, J. (1943). *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.

Urban, R. (1930). *Čechoslováci v Rumunsku*. Bukurešť: Šmíd in Soběslav.

Ušák, V. (1978). *Slováci v Chorvátsku : Historický náčrt*. Cleveland - Rím: Slovenský ústav.

[1] Chápanie pojmu Dolná zem je značne problematické a v publikovaných prácach relevantných autorov nejednotné. My pod Dolnou zemou rozumieme územie rozprestierajúce sa južne od súčasných hraníc Slovenskej republiky, zahŕňajúce štáty Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvátsko, Bulharsko a Bosnu a Hercegovinu (v každom z nich dokážeme identifikovať historicky doložené slovenské minoritné spoločenstvá). Porovnaj napríklad s Babiak 2011, 9-21 alebo Kmeť 2012, 9-10.

[2] Porovnaj s Lenovský 2010, 27-33.

[3] Dobanovce ležia približne 20 km západne od hlavného mesta Srbska Belehradu. Žije tu asi 200-členná slovenská komunita.

[4] Solány sa nachádzajú v južnej časti chorvátskej Slavónie, neďaleko hraníc so Srbskom a s Bosnou a Hercegovinou. Žije tu približne 100 Slovákov evanjelikov a 800 katolíkov slovenského pôvodu.

[5] Silbaš je báčska dedina ležiaca 11 km od centra vojvodinských Slovákov - Báčskeho Petrovca. Slovenskú komunitu tvorí približne 1000 obyvateľov.

[6] Bolovce sú lokalizované 25 km juhozápadne od Belehradu. Žije tu 1100 Slovákov.

[7] Pozri Divičanová 1999 a 1999.

[8] Pozri Botík 1973, 1991, 1991 a 2007.

[9] Veňarec je obec nachádzajúca sa v maďarskom Novohrade, asi 70 km severovýchodne od Budapešti. Žije tu takmer 200 Slovákov.

[10] Šára je časťou mesta Dabas-Sári s vidieckym charakterom. Leží 40 km južne od Budapešti. Slovenská komunita má približne 1000 obyvateľov, z ktorých asi 200 rozpráva po slovensky.

[11] Dunaegyháza leží pri Dunaji medzi mestami Dunaújváros a Dunaföldvár. Žije tu viac než 1500 obyvateľov, z ktorých približne dve tretiny majú slovenský pôvod.

[12] Kultúrne, vzdelávacie, vydavateľské a výskumné centrum Slovákov na juhu západného Rumunska. V hraničnom meste s Maďarskom žije približne 4000 Slovákov.

[13] Dedina v centrálnej Báčke, približne 24 km severozápadne od Báčskeho Petrovca. Žije tu do 3000 Slovákov.

[14] Erdevík je sriemska obec s približne 800-člennou slovenskou komunitou, ležiaca na južných výbežkoch pohoria Fruška gora.

[15] Butín sa nachádza v rumunskom Banáte, približne 70 km južne od Temešváru. Žije tu približne 350 Slovákov, z toho 50 evanjelikov a 300 katolíkov.

[16] Bihorská župa sa rozprestiera na západe severného Rumunska, jej centrom je hraničné mesto s Maďarskom - Oradea.

[17] Selenča je báčska dedina ležiaca 30 km západne od Báčskeho Petrovca. Žije tu približne 3200 Slovákov, z toho asi 1500 evanjelikov a 1700 katolíkov.

[18] Zadunajsko je región ležiaci západne od Budapešti po hranice s Rakúskom. Z hľadiska dedín so slovenským obyvateľstvom ide najmä o priestor medzi mestami Győr a Székesfehérvár, kde sa nachádzajú známe dediny ako Čerňa, Cápár alebo Jášd'.

[19] Biele Blato sa nachádza vo vojvodinskom Banáte, približne 20 km od mesta Zrenjanin. Žije tu približne 600 Slovákov.

[20] O situácii v maďarskom Zadunajsku pozri napríklad Lenovský 2006, 325-334.

[21] Porovnaj s ČUKAN - KURPAŠ 2013, 13-17.

[22] Spoločné krsty predstavujú udalosť, ktorej sa zúčastňujú všetci členovia cirkvi. Vzhľadom na to, že v prezentovaných lokalitách ide najmä o Slovákov, je to predpoklad dlhšieho udržania vlastnej etnicity. Vzhľadom na pomernú uzavretosť týchto cirkevných komunít voči ostatným obyvateľom dediny si pravidelne na jeseň, približne do 60. rokov minulého storočia, organizovali priadky alebo páračky, výlučne za účasti členov vlastnej cirkvi. Priadky boli neskôr nahradené priateľskými stretnutiami v domácnostiach, ktorých sa zúčastňovala najmä mládež.

[23] Pozri napríklad Auerhan 1921, Urban 1930, Svetoň 1943, Bednárík 1966, Ušák 1978, Sirácky 1980.

[24] Jelisavec leží 10 km severovýchodne od kultúrneho centra slavónskych Slovákov - Našíc. Žije tu asi 1350 obyvateľov, miestna pobočka Matice slovenskej v Chorvátsku má okolo 140 členov.

[25] Bližšie pozri aj Lenovský 2011, 184-195.

- [26] Vo väčšine skúmaných slovenských dolnozemsých spoločenstiev je postavenie muža v rámci rodiny nadradené postaveniu ženy, a tam, kde tomu tak nie je, rozhoduje ekonomický status partnera.
- [27] Kysáč je dedina ležiaca 17 km od hlavného mesta Vojvodiny – Nového Sadu. Báčsky Petrovec je vzdialený 15 km. Žije tu asi 4000 Slovákov.
- [28] O vplyve mesta na uvedené bližšie pozri napríklad Lenovský 2011, 79-116.
- [29] Čukan 2011, 7.
- [30] Borumlak je dedina obývaná Slovákami v Bihorskej župe, približne 70 km od mesta Oradea. Je súčasťou komúny Siplak, v ktorej súhrnne žije asi 900 Slovákov.
- [31] Varzaľ je obec susediaca s Borumlakom. Spolu tvoria jednu rímskokatolícku farnosť. Varzaľ patrí do komúny Popešť. V rámci nej žije približne 1300 Slovákov.
- [32] Gemelčička je horská dedina v Salašskej župe (hraničiaca s Bihorskou župou), v komúne Plopiš, žije v nej 900 Slovákov.
- [33] Vuková je obec v rumunskom Banáte, ležiaca 30 km juhovýchodne od Temešváru. Žije tu približne 130 Slovákov.
- [34] Čerňa je dedina v Zadunajsku, v oblasti Bakoňského lesa.
- [35] Senváclav je obec v Pilišských vrchoch, približne 10 kilometrov južne od Dunaja, ktorý tvorí hranicu so Slovenskou republikou.
- [36] Najmä z radov slovenskej inteligencie – učiteľov, vedeckých pracovníkov, štátnych zamestnancov a predstaviteľov minoritných spolkových organizácií.
- [37] Porovnaj s Lenovský – Homišinová 2011, 1-7.
- [38] Pozri aj Čukan 2011, 175-180.
- [39] Ilok je slavónske mesto ležiace pri Dunaji, na hraniciach so Srbskom. Žije tu približne 700 Slovákov.
- [40] „Ambientálna“ metóda výučby slovenského jazyka predstavuje vzdelávanie na názorných ukázkach predmetov a situácií. Učiteľ ukáže deťom napríklad rôzne druhy ovocia a zeleniny, ktoré nakreslí na tabuľu a napíše ich názvy v štátnom jazyku. Postupne dopisuje názvy v slovenčine. Následne si ich s deťmi niekoľkokrát zopakuje. Nakoniec slovenské názvy z tabule zotrie a deti prezentujú čo sa naučili.